เราพัฒนากันจริงหรือ

.....ระพี สาคริก

สมัยนี้เป็นสมัยที่นิยมใช้คำว่า **พัฒนา** กันอย่างกว้างขวางและพร่ำเพรื่อ ผลสะท้อนของการทำงานในลักษณะที่หลายคนเข้าใจว่านั่นคือการพัฒนา เท่าที่ได้ปรากฏออกมาแล้วในหลาย ๆ อย่างชวนให้สงสัยว่าผู้ที่ทำงานเพื่อการพัฒนานั้น ได้มีความเข้าใจถึงความหมายและศิลปของการพัฒนาลึกซึ้งเหมาะสมเพียงใด เพราะเท่าที่ได้มีผลงานปรากฏออกมาให้เห็นค่อนข้างชัดเจนแล้วนั้น ทำให้คิดได้ว่า น่าจะยังมีคนอีกจำนวนไม่น้อยที่เข้าใจว่า การพัฒนาเป็นเพียงการสร้างหรือก่อสร้างความเจริญทางวัตถุให้กับอะไร ๆ ทั้งหลายตามความนึกคิด และความประสงค์ของตน

โดยเฉพาะผู้มีอำนาจหน้าที่ทางการเกี่ยวข้องกับการพัฒนาซึ่งมักจะมองปัญหาสังคมและปัญหาธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ เพียงทิศทางที่ออกจากตนเองหรือพวกที่อยู่ในบรรยากาศเดียวกันและเข้าใจว่า ต้องมีเงินเป็นปัจจัยสำคัญ เมื่อมีเงินแล้วจะพัฒนาอะไรก็ได้ และยังคิดยังเข้าใจต่อไปอีกว่าถ้าจะหวังผลให้ได้กว้างขวางและรวดเร็วทันใจ ก็ต้องใช้อำนาจเงินทุ่มลงไปมาก ๆ คนที่มีลักษณะความคิดและมีภาพพจน์เช่นนี้ จะหวังความสำเร็จของงานจากผลการเพิ่มจำนวนเงินลงไปมาก ๆ มากกว่าการคิดปรับปรุงคุณภาพและประสิทธิภาพในการทำงานของคนอันเป็นสาระสำคัญที่แท้จริง

การพัฒนาในอดีตที่ได้ผ่านมาแล้วจึงมีผลตอบสนองเพียงผลเฉพาะหน้าและผิวเผิน สนองความต้องการได้เพียงชั่วครู่ แต่กลับตามมาด้วยผลเสียหายในทางลบหนักยิ่งขึ้นแก่คนรุ่นหลัง ๆ และบานปลายออกไปทุกที ไม่ว่าผลในทางวัตถุหรือทางจิตใจ และผลทางสังคมหรือทางเศรษฐกิจ เราอาจได้มาในบางสิ่งอย่างทันตาเห็น ด้วยผลจากการทุ่มเทเงินทอง ซึ่งเงินเหล่านี้ก็เก็บมาจากรายได้ในชีวิตประจำวันของประชาชนทั้งหลาย แต่ผลเสียที่ติดตามมาภายหลังซึ่งมากกว่าผลได้ และเป็นผลกระทบถึงชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนทั่วไปในเมื่อเวลาได้ผ่านพ้นไปพอสมควร จึงทราบได้ว่า **ได้ไม่คุ้มเสีย**

ถ้าจะพิจารณาถึงดุลย์แห่งการได้เสียที่จุดของชีวิตแต่ละคนซึ่งเป็นพื้นฐานของสังคมและเศรษฐกิจ ก็จะพบว่า มีการเสียดุลย์ทางเศรษฐกิจของชีวิตในระดับบุคคลเกิดขึ้น เศรษฐกิจของแต่ละคนที่อยู่ในสภาวะยากจน หรือแม้แต่เคยได้พอมีพอใช้ กลับได้รับผลกระทบกระเทือนทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ทรัพยากรหลักที่สำคัญ ๆ ต้องเสื่อมโทรมหรือสูญสิ้นไปเพราะการพัฒนาตามแนวความคิดดังกล่าวแล้ว สภาพแวดล้อมธรรมชาติที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตทั้งหลาย และมีความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันอย่างละเอียดอ่อน ต้องแปรเปลี่ยนจากสภาวะที่ได้เคยอำนวยประโยชน์มาเป็นพิษเป็นภัยต่อชีวิตความเป็นอยู่ประจำวันของคนและสิ่งต่าง ๆ ที่มีการอาศัยซึ่งกันและกัน อยู่ร่วมกันมา

จนเป็นวัฒนธรรมธรรมชาติอย่างมากมาย ผลิตผลได้เกิดขึ้นจากงานพัฒนาแบบเอกเทศนี้ จึงมีสภาพเป็นสิ่งประดิษฐ์ ขาดการมีชีวิตชีวา จึงขาดการงอกเงยหรือขาดความเหมาะสมที่จะอำนวยประโยชน์ต่อสังคมอย่างแท้จริง

งานพัฒนาทั้งหลายคืองานสร้างประโยชน์สุขให้แก่มนุษย์และสร้างความมั่นคงให้แก่ดุลย์ธรรมชาติที่จะตอบสนองความต้องการในทางสร้างสรรค์อย่างมีชีวิตชีวาให้แก่มนุษย์ด้วย ปัจจัยทุกส่วนในการดำรงชีวิตของมนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยมนุษย์เป็นหลัก การพัฒนาจึงต้องรักษาความมีชีวิตชีวาหรือความสัมพันธ์ในธรรมชาติระหว่างสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยการผลิต ปัจจัยการเป็นอยู่ของคน ปัจจัยที่รักษาไว้ซึ่งพื้นฐานของธรรมชาติและปัจจัยทางสังคมในชีวิตประจำวัน ให้อยู่ในสภาพที่เชื่อมโยงถึงกันและถ่วงดุลย์กันไว้อย่างเหมาะสม เป้าหมายหลักของการพัฒนามุ่งไปสู่การยกระดับคุณภาพและการอำนวยประโยชน์สุขแก่มนุษย์ให้สูงขึ้นและกว้างออกไปอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ รวมถึงการขยายตัวและการเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วย

ทุกวันนี้ เรามีตัวอย่างของจริงที่สะท้อนให้เห็นการพัฒนาในอดีต ซึ่งปรากฏผลออกมาในลักษณะการสูญเสียหรือขาดการเหมาะสมต่อความต้องการที่แท้จริง ให้เห็นและให้ศึกษาได้ทั่ว ๆ ไป ดังตัวอย่างในหลายท้องที่ของจังหวัดหนึ่งซึ่งมีการทำไร่ปลูกแตงโมหลังฤดูทำนา เราจะได้เห็นรถแทร็กเตอร์คันใหญ่ ๆ ไถพื้นดินและยกร่องด้วยไถเปิดร่อง ต้องการประหยัดแรงงานและเร่งเวลาให้ทันฤดูปลูก ซึ่งก็เป็นเหตุผลที่เราต้องยอมรับ แต่เราก็จะต้องคิดห่วงใยถึงแรงงานเหลือใช้ที่มีอยู่มากมายหลังฤดูทำนา อันเป็นส่วนหนึ่งของสังคมชนบทนั้น ๆ เพราะในด้านเศรษฐกิจแรงงานในสังคมเช่นนี้แรงงานคนเป็นแกนหลักที่สำคัญ

คนต้องมีการกินการใช้ เมื่อใดคนได้ทำงานสร้างการผลิตให้สูงกว่าการกินการใช้ ดุลย์ทางเศรษฐกิจของแต่ละคนย่อมมีความหวังที่จะดีขึ้นโดยหลักการ การเปลี่ยนสภาวะของคนจากการบริโภคมาเป็นการผลิตได้ การแก้ปัญหาเศรษฐกิจย่อมมีความหวังที่จะมีผลไปในทางบวก ถ้าหากคนส่วนใหญ่อยู่ในสภาวะที่มีการผลิตสูงกว่าการบริโภคเช่นนี้แล้ว และการเกิดการขยายปริมาณประชากรซึ่งมีส่วนเพิ่มพลังในการบริโภคไม่เพิ่มขึ้นจนเป็นการถ่วงมากนัก เศรษฐกิจของส่วนรวมย่อมมีหวังเป็นไปในทางที่ดีขึ้น

ปัจจุบันนี้ การเกิดของประชากรในชนบทยังมีอัตราสูงมาก คนในท้องไร่ท้องนาในชนบทอีกบางส่วนยังคิดว่า ถ้ามีการคุมกำเนิด เขาจะขาดคนช่วยทำงานในไร่นา ในบางแห่งอัตราการตายในวัยเด็กก็ยังสูง ดังนั้น ข้อเท็จจริงในสภาพชนบทบางแห่ง ปัญหาต่าง ๆ ยังมีผลทำให้คนต้องคิดเช่นนั้นอยู่ ประกอบกับแรงงานในชนบทของเรายังอยู่ในสภาวะที่ไม่ได้รับการเปลี่ยนจากพลังบริโภคมาเป็นพลังผลิตเท่าที่ควรอีกเป็นจำนวนมาก ในฤดูที่เราอาจต้องใช้เครื่องจักรทุ่นแรงเช่นนี้ ควรสนับสนุน

ให้ทำเท่าที่จำเป็น และต้องคิดถึงการใช้แรงงานเหลือในขณะนั้นเพื่อการอื่นใดที่เหมาะสมกับการผลิตและสอดคล้องกับฤดูกาลด้วย

ต่อมา ในไร่แตงโมที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีตัวอย่างที่น่าศึกษาเกิดขึ้นอีกคือ หลังจากการไถด้วยรถแทร็กเตอร์แล้ว ก็มีการลูกแตงโมกันมากมายหลายสวน ในขณะที่แตงโมกำลังเติบโต งอกงาม เขียวฉอุ่ม และออกดอกเหลืองสะพรั่ง เราก็ได้แลเห็นภาพคนจำนวนเป็นเรือนร้อย เดินกันเต็มไร่ หลังจากเข้าไปสอบถามก็ได้ความว่า คนเหล่านี้กำลังเด็ดดอกตัวผู้ของแตงโม นำไปแตะเพื่อการผสมเกสรกับดอกตัวเมียซึ่งโดยปกติก็อยู่บนต้นบนเถาเดียวกัน ถ้าหากคนไม่ช่วยผสมเกสร แตงโมที่ได้ปลูกไว้มากมายก็จะไม่ติดลูกเท่าที่ควร ในสมัยก่อน ๆ เราปลูกแตงโมแม้เพียงไม่กี่ต้นก็ตาม แตงโมจะติดลูกตามธรรมชาติได้โดยไม่ยากนัก เพราะธรรมชาติมีแมลงช่วยทำประโยชน์ผสมเกสรของพืชผล เช่นผึ้ง และผีเสื้อ เป็นต้น ต่อมาคนใช้ยาป้องกันกำจัดศัตรูพืชกันหนักมือ และล้วนเป็นยารุนแรง ทำลายไม่เพียงศัตรูพืชเท่านั้น แต่ไม่เลือกแม้ชีวิตอื่นใดตามธรรมชาติที่ให้ประโยชน์หรือถ่วงดุลย์ซึ่งเป็นผลช่วยเศรษฐกิจโดยทางอ้อมอย่างมากมายก็สูญสิ้นไปด้วย ยาอันตรายหลายอย่างซึ่งแม้แต่ประเทศผู้ผลิตที่ได้ทดลองกันมาแล้วก็ห้ามใช้ แต่เราก็ใช้กัน พื้นดินของเมืองไทยยังเป็นสนามทดลองที่หากินของชนต่างถิ่นต่างชาติด้วยการเสี่ยงต่อเศรษฐกิจและชีวิตคนไทยอยู่เสมอมา

ตัวอย่างที่อาจพบเห็นได้ชัดเจนอีกสิ่งหนึ่งคือ **"การพัฒนาแหล่งน้ำ"** ซึ่งมีการพูดชักชวนความสนใจกันมาทุกยุคทุกสมัยและได้ปรากฏออกมาในลักษณะโครงการที่ใช้เงินมากมายมหาศาลเสมอ แทนที่จะหวนกลับมาพิจารณาถึงจุดเริ่มต้นหรือพื้นฐานกันก่อน ทุกวันนี้ การสร้างอ่างเก็บน้ำก็ดี เขื่อนกั้นน้ำใหญ่น้อยก็ดี และการสร้างคลองส่งน้ำกันก็ดี เราได้นำมาสับสนปนเปกับคำว่า การพัฒนาแหล่งน้ำไปหมด ซึ่งแท้ที่จริงแล้ว อ่างเก็บน้ำก็ดีเขื่อนกั้นน้ำก็ดี รางส่งน้ำก็ดี มีหลักการและสาระสำคัญเป็นเพียงสิ่งก่อสร้างเพื่อรองรับและเก็บกักน้ำเท่านั้น ส่วนแหล่งน้ำนั้น มีธรรมชาติหลายสิ่งหลายอย่างเชื่อมโยงกันอย่างมีดุลย์ เป็นพื้นฐานอยู่ แต่ทั้งสองอย่างนี้ความสัมพันธ์เชื่อมโยงและผสมผสานกันอยู่ในการวางแผนและในทางปฏิบัติอย่างใกล้ชิด

เมื่อคนผู้ปฏิบัติ ไม่ได้ซึ้งถึงประเด็นพื้นฐาน ทำให้เกิดความสับสนจนคิดว่าเป็นสิ่งเดียวกัน จึงขาดการพิจารณาที่ลึกซึ้งและกว้างขวาง การก่อสร้างทางวัตถุนั้น ทั้งการวางแผนและดำเนินการง่ายกว่าการพัฒนามากเพราะใช้ความรู้ทางวิศวกรรม ใช้เงินใช้เครื่องจักร ใช้แรงงานคน ทุ่มเทลงไปก็อาจกระทำได้ แต่ก็ได้มาเพียงวัตถุเท่านั้น ส่วนการพัฒนาจำเป็นต้องคิดต้องสัมผัส ต้องรู้จักธรรมชาติดีพอ ไม่เฉพาะส่วนหนึ่งส่วนใดของธรรมชาติ แต่ความมีชีวิตชีวาของธรรมชาติอันเกิดจากการเชื่อมโยงของสิ่งต่าง ๆ ถึงกันและกัน และเชื่อมโยงถึงชีวิตความเป็นอยู่ที่แท้จริงของคนผู้เกี่ยวข้องกับผลของการพัฒนาทั้งหลาย ผู้วางแผนและผู้ดำเนินการที่ขาดการสัมผัสและขาดความเข้าใจอันลึกซึ้งเพียงพอเกี่ยวกับชีวิตชีวาของธรรมชาติและของคนทั้งหลายในชนบท

ผลงานที่ปรากฏก็คือ ได้การก่อสร้างกับการพัฒนาซึ่งแยกตัวออกจากกัน เป็นผลตอบสนองทางด้านก่อสร้างวัตถุ แต่หาได้ตอบสนองในแนวความคิดของการพัฒนาอย่างแท้จริงไม่ จึงปรากฏผลออกมาในทางลบเสมอ ๆ เช่นสร้างอ่างเก็บน้ำแต่หาแหล่งน้ำที่จะป้อนน้ำลงสู่อ่างไม่ได้หรือไม่เพียงพอ หรือ มีอ่างเก็บน้ำอยู่ทางหนึ่ง มีแหล่งน้ำอยู่แล้ว มองข้ามไปเสียไปทำลายเสีย แล้วสร้างสิ่งประดิษฐ์ขึ้นใหม่ สวยงามน่าทึ่งทางวัตถุ แต่ไม่มีผลกับธรรมชาติเลย

ใคร่จะขอยกตัวอย่างสักแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อปี พ.ศ. 2522 ได้มีผู้พาไปดูอ่างเก็บน้ำแห่งหนึ่ง สร้างไว้แล้วประมาณ 2 หรือ 3 ปี ด้วยเงินหลายล้านบาท ได้สังเกตเห็นว่าประตูน้ำคอนกรีตก็ดี คันกั้นอ่างก็ดี เสมือนวางอยู่บนพื้นดินปกติในที่โล่งแจ้ง ไม่มีน้ำ ไม่มีความเป็นอ่างเก็บน้ำอยู่เลย ถ้าหากใครจะเรียกว่าอ่างเก็บน้ำ ก็อยากจะเรียกว่า เป็นอ่างเก็บน้ำที่ตายด้านขาดชีวิตชีวาของความเป็นอ่างเก็บน้ำ แต่เมื่อได้นั่งรถต่อไปอีกไม่ไกลนัก ก็ได้พบกับบ่อน้ำใหญ่พอสมควร มีลักษณะไม่เรียบร้อย ไม่ใช่เป็นผลการก่อสร้างโดยเจตนาของคน แต่มีน้ำอยู่มากพอสมควร จึงได้ไต่ถามดู ก็ได้รับการชี้แจงว่า นี่คือบริเวณที่ขุดเอาดินไปสร้างอ่างเก็บน้ำที่ได้ผ่านมาแล้ว เช่นนี้เป็นต้น

ผู้ที่เรียกตนเองว่านักพัฒนาทุกคนทุกระดับ ควรจะได้สัมผัสกับชีวิตธรรมชาติและรู้ซึ้งว่าชีวิตตนเองนั้นเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มิได้อยู่เหนืออิทธิพลธรรมชาติแต่ประการใด จึงจะสามารถเข้าใจลึกซึ้งได้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในธรรมชาตินั้นมีชีวิตชีวาทั้งสิ้น ไม่เพียงแต่คน สัตว์ หรือต้นไม้เท่านั้น ชีวิตทางวัตถุ กับความมีชีวิตชีวานั้นต่างกัน แม้คน สัตว์ และต้นไม้ จะมีชีวิตทางวัตถุแต่ก็จำเป็นต้องมีความมีชีวิตชีวาด้วย

สิ่งทั้งหลายในโลกที่อำนวยประโยชน์สุขแก่มนุษย์มาเป็นเวลาควบคู่กันกับประวัติศาสตร์ของมนุษย์ ก็จำต้องมีชีวิตชีวา จึงสามารถอยู่มาและอำนวยประโยชน์สุขแก่มนุษยมาได้ทุกชั่วอายุคน การสร้างทางด้านวัตถุ เป็นเพียงส่วนประกอบที่ต้องทำให้สอดคล้องกันกับความมีชีวิตชีวาของธรรมชาติ จึงจะมีผลในการพัฒนาได้

ใคร่จะขอยกตัวอย่างน้ำซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตชีวาที่เป็นหลักสำคัญของทุกสิ่งในโลก น้ำมีอยู่ทั่ว ๆ ไป น้ำในดิน น้ำในอากาศ น้ำในห้วยหนองคลองบึง และในทะเล น้ำในต้นไม้ และในสิ่งต่าง ๆ ทั้งหลาย แม้แต่ในคนเราด้วย และน้ำในสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ มีการหมุนเวียนเปลี่ยนไปถ่ายเทไปตามธรรมชาติ ทุกนาที ทุกชั่วโมง ทุกวัน ตามบทบาทของพลังงานในธรรมชาติ ไม่ตายด้านหรืออยู่นิ่งเฉย ณ ที่หนึ่งที่ใด ไม่มีใครหรืออำนาจใดอันเป็นสิ่งประดิษฐ์จะมีอิทธิพลฝืนให้ยั่งยืนอยู่ได้ ที่ไหนมีธรรมชาติต่าง ๆ อำนวยหรือเหมาะสม ก็จะไปอยู่ที่นั่นมาก

หลักการนี้จึงกล่าวได้ว่า นี่คือความมีชีวิตชีวาของน้ำ การพัฒนาแหล่งน้ำจึงน่าจะมีการวางแผนและดำเนินการให้ชีวิตการแปรเปลี่ยนของน้ำตามธรรมชาติได้มีโอกาสผ่านเข้ามาสู่สิ่งที่เราวางแผน

และดำเนินการเตรียมการไว้อย่างเหมาะสม ไม่ขัดต่อธรรมชาติที่น้ำจะได้ถ่ายเทเข้ามาอยู่อาศัยอย่างมีชีวิตชีวาและสุขสบาย โดยต้องมีการดำเนินถึงการพัฒนาสิ่งต่าง ๆ อันเป็นปัจจัยที่พึ่งพาอาศัยของน้ำควบคู่ไปด้วย มิใช่เพียงการก่อสร้างวัตถุ ด้วยเงินเท่านั้น ที่จะเรียกได้ว่าเป็นการพัฒนาแหล่งน้ำอย่างแท้จริง

อีกกรณีหนึ่งซึ่งใคร่ขอยกมาเป็นตัวอย่างเพราะเห็นได้ชัดเจนมาก คือขณะนี้ สวนมะพร้าวและคงจะมีพืช พันธุ์ อื่น ๆ ร่วมอีกด้วย หลายแสนไร่ในเขตจังหวัดเพชรบุรี สมุทรสาคร สมุทรสงคราม และใกล้เคียงกำลังเสียหายหนัก ทุกคนอาจแลเห็นได้ง่าย เพียงขับรถผ่านถนนสายปากท่อที่ยาวหลายสิบกิโลเมตร สวนมะพร้าวเหล่านี้ เป็นฐานชีวิตของชาวสวนจำนวนมาก และมะพร้าวเหล่านี้คือส่วนของเศรษฐกิจของประเทศและส่วนของวัฒนธรรมในครอบครัวมาช้านาน

ถ้าสอบถามความเห็นจากชาวบ้านก็จะได้รับคำตอบว่า เป็นเพราะน้ำเค็มขึ้นจากทะเลอันเป็นผลกระทบจากการสร้างเขื่อนตอนบน ครั้งหนึ่ง ในบริเวณนี้ ได้เคยอุ้มชูชีวิตคนสืบทอดกันมาด้วยความเรียบร้อย ทั้งพื้นดิน น้ำเค็ม น้ำจืด พืชผลต่าง ๆ และชีวิตคนทั้งหลาย ตลอดจนชีวิตสัตว์เลี้ยงในการอาชีพด้วย เคยได้พึ่งพาอาศัยกันอย่างมีชีวิตชีวา หากสิ่งใดหนักนิดเบาหน่อย ส่วนอื่นก็พอจะช่วยปรับตัวให้มีความเหมาะสม เพื่อดุลย์ของการอยู่ร่วมกันต่อไป แล้วอยู่มาวันหนึ่ง ผลกระทบที่รุนแรง เกินกว่าที่ความมีชีวิตชีวาของการอยู่ร่วมกันแบบธรรมชาติจะปรับตัวได้ ก็เกิดขึ้น ดังนั้น มะพร้าวและชีวิตอื่นอีกหลายแสนไร่ก็ต้องจบชีวิตลง เพราะเมื่อน้ำเค็มและน้ำจืดได้ถูกกระทบกระเทือนให้ต้องมีการแปรเปลี่ยนสภาวะที่เคยอยู่ร่วมกัน จนชีวิตอื่น ๆ ที่ร่วมอยู่ในสังคมนี้ มีปัญหาหนักถึงขีดไม่สามารถปรับตัวได้อีกแล้ว ชีวิตมะพร้าวซึ่งเป็นพืชส่วนใหญ่จึงต้องจากไปอย่างเห็นได้ชัด

ดุลย์ธรรมชาติต้องสลาย และคน คือชาวสวนทั้งหลายต้องเดือดร้อน ที่ดินซึ่งมีค่าต่อการทำกินต้องสูญเสียสภาพทางเศรษฐกิจ เสียความมีชีวิตชีวา เสียคนและเสียต้นไม้ที่เป็นมิตร ปัญหาที่บางคนได้กล่าวว่า เราไม่มีที่ดินจะทำกินนั้น จริงแล้วหรือ ที่ดินมีอยู่แล้ว เราได้ทำลายมันไปด้วยการพัฒนาอย่างหนึ่ง แต่ผลกลับทำลายอีกด้านหนึ่ง เพราะแผนการพัฒนาที่คนวางแผนขาดการมองเห็นความมีชีวิตชีวาของธรรมชาติ.

ที่กล่าวมานี้ เป็นเพียงตัวอย่างก็จริง แต่ถ้าเราเข้าใจว่า สิ่งเหล่านี้ได้เกิดขึ้นโดยคน และถ้าจะพิจารณาต่อไปด้วยหลักการแล้ว ก็อาจมีปรากฏเหตุการณ์ทำนองเดียวกันนี้ กับสิ่งอื่น ๆ ได้อย่างกว้างขวาง ในโครงการพัฒนาที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปและกำลังจะตามมาอีก เพราะผลจากการกระทำของคน

คนซึ่งอยู่ในบรรยากาศที่สัมผัสหรือหล่อหลอมมาอย่างไร ย่อมมีลักษณะทางความคิดและแสดงออกเช่นนั้น และไม่ว่าจะได้ประกอบการณ์ใด ผลก็ออกมาในลักษณะทำนองเดียวกัน เปรียบเสมือนนักแต่งเพลง ผู้ซึ่งมีประสบการณ์ในการฟังเพลงและคุ้นกับเพลงแต่ละคนแต่งขึ้น เพลงไหน

ใครเป็นผู้แต่ง ฉันใด โครงการที่เรียกว่าพัฒนาทั้งหลาย รวมถึงศิลปในการปฏิบัติงานตามโครงการย่อมมีผลสะท้อนออกมาในรูปแบบเดียวกันการที่จะพัฒนาให้ถึงรากฐานของชีวิตคนและชีวิตชีวาของธรรมชาติซึ่งแยกออกจากกันไม่ได้ และส่งผลดีหรือผลเสียต่อคนและต่อธรรมชาติก็ได้นั้น

คนผู้มีหน้าที่พัฒนา ควรจะได้มีความสำคัญอยู่ในอันดับแรก ที่จะต้องได้รับการพัฒนาทางลักษณะแนวความคิด จิตใจ ให้ซึ้งในธรรมชาติทั้งในแง่วัฒนธรรม จิตใจและวัตถุ และไม่มีสิ่งใดที่ดีไปกว่า การนำตนเองลงสัมผัสกับชีวิตจริงและรสชาติจริง ๆ ของธรรมชาติ เป็นครั้งเป็นคราวเสมอๆ กินอยู่กับชีวิตกับรสแห่งธรรมชาติเป็นประจำ เพื่อพัฒนาลักษณะทางความคิดและทางจิตใจให้เปลี่ยนไปสู่ของจริงของแท้จับงานพัฒนาอะไรก็ตาม ก็มีความหวังที่จะมุ่งเข้าสู่เป้าหมายได้.